

А.М. Мамырбеков*¹, Е.Е. Оразбаева², Қ.Б. Болатова³

*¹т.ғ.к., Әлихан Бөкейхан университеті, Семей қ., Қазақстан
E-mail: arafatmamyrbekov@gmail.com*

*²PhD докторанты, Әлихан Бөкейхан университеті, Семей қ., Қазақстан
E-mail: orazbaeva96@mail.ru*

*³т.ғ.к., Әлихан Бөкейхан университеті, Семей қ., Қазақстан
E-mail: Kalamkas_17_81@mail.ru*

АЛҒАШҚЫ ҰЛТТЫҚ ТАРИХ ОҚУЛЫҒЫ: ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТАРИХЫ ОҚУЛЫҚТАРЫНА ҚЫСҚАША МАЗМҰНДЫҚ – САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада ХХ ғасырдың 20-30 жылдары Қазақстан мен Түркия орта мектептеріндегі тарих пәнінің оқулықтарына салыстырмалы сараптама жұмысы жүргізілді. Сондай-ақ, екі елдегі орта мектептерде тарих пәнін оқытудың кезеңдері мен дамуы сараланды. ХХ ғасырдың басында қазақ тарихының дамуына Алаш қайраткерлері мен қазақ интеллигенция өкілдерінің қосқан үлесі қарастырылды. Қазақ тарихы оқулықтарын қалыптастырудағы Кеңес өкіметінің ықпалы талданды. Зерттеу нысаны ретінде Қазақстан тарихына қатысты 1934 жылы басылған С. Асфендияровтың «Қазақстан тарихының очерктері» оқулығы мен 1930 жылы К. Ататүріктің нұсқауымен баспа бетіне түскен «Түркия тарихының негізгі бағыттары» кітабы алынды. Қазақ және түрік орта мектептеріндегі алғашқы тарих оқулықтарына қысқаша мазмұндық – салыстырмалы талдау жүргізілді. Зерттеу барысында тарихи - салыстырмалы, идеографикалық, сандық – сапалық, контент анализ, құрылымдық, жүйелік сынды зерттеу тәсілдері қолданылды. Зерттеу нәтижесінде ХХ ғасырдың басындағы қазақ және түрік халықтарының орта мектеп бағдарламасына арналған алғашқы тарих оқулықтарына салыстырмалы сараптама жасалып, кеңестік билік тұсындағы Қазақстан мен тәуелсіз Түркия Республикасындағы тарихты оқытудағы айырмашылықтары мен ұқсастықтары салыстырылды. Сонымен қатар, С.Асфендияровтың «Қазақстан тарихының очерктері» оқулығының орта мектепте оқытылмау себептері анықталды.

Кілт сөздер: түркі тарихы, колонизация, идеология, педагогика, қазақ тарихы, мемлекеттілік.

Мамырбеков А.М. *¹, Оразбаева Е.Е. ², Болатова Қ.Б. ³

*¹к.и.н., Университета Алихана Букейхана, г. Семей, Казахстан
E-mail: arafatmamyrbekov@gmail.com*

*²докторант, Университет Алихана Букейхана, г. Семей, Казахстан
E-mail: orazbaeva96@mail.ru*

*³к.и.н., Университет Алихана Букейхана, г. Семей, Казахстан
E-mail: Kalamkas_17_81@mail.ru*

ПЕРВЫЙ УЧЕБНИК НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ: КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПЕРВЫХ УЧЕБНИКОВ КАЗАХСКОЙ И ТУРЕЦКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ – СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье проведен сравнительный анализ учебников истории в средних школах Казахстана и Турции в 20-30 годах ХХ века. Также были дифференцированы периоды и предметы изучения истории в средних школах обеих стран. Рассмотрен вклад деятелей Алаша и казахской интеллигенции в изучение истории Казахстана в начале ХХ века. Анализируется влияние советской власти на формирование учебников истории Казахстана. Предметом исследования является учебник С. Асфендиярова изданная в 1934 году «Очерки истории Казахстана» и изданная в 1930 году книга К. Ататюрка «Основные направления истории Турции». Проведен краткий содержательно-сравнительный анализ первых учебников истории в казахских и турецких средних школах. В ходе исследования были проведены историко-сравнительные, идеографические, количественно-качественные, контент-анализ, структурные и систематические исследовательские работы. В результате исследования произведен сравнительный анализ первых учебников истории для средней школы казахского и турецкого народов

начала XX века, а также сравнивались различия и сходства в преподавании истории в Казахстане при советской власти и независимой Турецкой Республике. Кроме того, определены причины, по которым учебник С.Асфендиарова «Очерки истории Казахстана» не преподавался в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: история Турции, колонизация, идеология, педагогика, история Казахстана, государственность.

Mamyrbekov M.A.*¹, Orazbaeva E.E.², Bolatova K.B.³

*¹candidate of Historyan Sciences, Alikhan Bukeikhan University, Semey, Kazakhstan
E-mail: arafatmamyrbekov@gmail.com*

*²doctoral student, Alikhan Bukeikhan University, Semey, Kazakhstan
E-mail: orazbaevaa96@mail.ru*

*³candidate of Historyan Sciences, University Alikhana Bukeikhana, Semey, Kazakhstan
E-mail: Kalamkas_17_81@mail.ru*

THE FIRST TEXTBOOK ON NATIONAL HISTORY: A SUMMARY OF THE FIRST TEXTBOOKS OF KAZAKH AND TURKISH NATIONAL HISTORY – A COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

The article provides a comparative analysis of history textbooks in secondary schools in Kazakhstan and Turkey in the first half of the twentieth century. The periods and subjects of history study in secondary schools of both countries were also differentiated. The contribution of Alash figures and the Kazakh intelligention to the study of the history of Kazakhstan at the beginning of the 20th century is considered. The influence of Soviet power on the formation of history textbooks of Kazakhstan is analyzed. The subject of the research is the textbook by S. Asfendiarov, published in 1934, "Essays on the History of Kazakhstan," and the book by K. Ataturk, "The main directions of the history of Turkey" published in 1930. A brief content-comparative analysis of the first history textbooks in Kazakh and in Turkish secondary schools was carried out. During the study, historical-comparative, ideographic, quantitative-qualitative, content analysis, structural and systematic research work was carried out. As a result of the study, a comparative analysis of the first history textbooks for secondary schools of the Kazakh and Turkish people of the early twentieth century was carried out, and the differences and similarities in teaching history in Kazakhstan under Soviet rule and the independent Turkish Republic were compared. In addition, the reasons why S. Asfendiarov's textbook "Essays on the History of Kazakhstan" were not taught in secondary schools were identified.

Key words: history of Turkey, colonization, ideology, pedagogy, history of Kazakhstan, statehood.

Кіріспе. Ұлттың қалыптасуына ғалымдардың көзқарасы әртүрлі. Эрнест Геллнер индустрияның дамуы мен білім жүйесі пайда болғаннан кейін, ұлт қалыптасатынын жазып, осы процессті бақылау үшін мемлекет ағарту мен білім беруді дамытатынын айтады [1]. Бенедикт Андерсон «Ұлттық тұтастықтың елесі» концепциясында «Ұлт – қандайда бір қиялдағы қауымдастық» дейді. Ұлтшылдық «баспа капитализмінің» дамуымен басталды, баспа ісі арқылы диалект сөздердің бірігуі - ұлттық тілдің қалыптасуына әсер етіп, ұлттардың бірлесуінің артқанын жеткізеді. Ұлттық тіл арқылы ұлттың тарихы жазылып, ұлт ретінде қалыптаса бастағанынан сөз етеді [2]. Яғни, анықтамаларда ұлттың қалыптасуына тілдің бірізділігі мен сауаттылықтың, білімнің, маңыздылығына ерекше тоқталған. Бұл берілген анықтамаларға бірі келіссе, бірі келіспес. Мақалада ұлттың қалыптасуына білімнің орыны, әсіресе, ұлттық тарихты оқытуға арналған оқулықтардың алатын орнына баса назар аударылады. Нақтырақ айтар болсақ, мектепте Қазақстан тарихы оқулығын енгізу тарихы, оның мазмұнының қалыптасуын түркі халықтарының тарихы негізінде салыстырмалы талдау жасаймыз. Салыстыру тетігіне тарихымыз бір бауырлас Түркия Республикасының тарих пәні оқулығының мазмұны алынып отыр. Мақаланы жазу барысында қазақ даласында ұлттық сананың оянып, білім беру ошақтарында ұлттық тарихты оқыту қашан басталды? Оған кім ат салысты және алғашқы Қазақстан тарихы оқулығын кім жазды оның мазмұны қандай болды? Ол жалпы түркі халықтарына ортақ тарихтан алшақ әлде жақын болды ма деген сауалдарға жауап іздейміз.

XX ғасырдың басында Алаш қайраткерлері қазақ халқын жеке ұлт ретінде қалыптастырып, зайырлы мемлекет болу үшін ең маңыздысы халықтың сауаттылығы екенін анық түсінген. Осыған байланысты, Әлихан Бөкейхан бастаған алаш қайраткерлері және ғылым зерттеушілері қалайда қазақ халқына оқу-ағарту саласын дамыту керектігін баса назарда ұстап, мектеп ашу мәселесін көтерді. Бұл

мектеп мәселесі ХХ ғасырға дейін қазақ даласында мектеп болмады деген сөз емес. ХVІІІ ғасырда Отырар, Исфиджаб, Сайрам, Түркістан қалаларында саны 84-ке жуық медреселер бой көтерген. Медреседе діни сабақтар, сонымен қатар, заңтану, математика, философия, тарих, логика, астрономия, медицина сияқты пәндерді оқытқан [3]. Медреседен кейін, алғаш Омбыда 1813 жылы, Орынборда 1825 жылы әскери училищелер ашылып, кейіннен кадет корпусына айналған. 1841 жылы Бөкей ордасында Жәңгір ханның бастауымен математика, орыс тілі, география, сондай-ақ бірқатар шығыс халықтарының тілін үйрететін алғашқы қазақ мектебі ашылды.

XIX ғасырдың аяғына қарай қазақ мектептері қандай болу керек деген түрлі көзқарас талқылана бастады. Қазақ халқының ағартушы - педагогтері озық орыс өркениетінің, білімінің оң үлгілерін қазақ халқына бейімдеу арқылы қоғамның білім деңгейін көтеру керектігін алға тартты.

Дүниежүзілік мұсылмандар қауымдастығының арасында қазақ халқының салт-дәстүрін, әдет-ғұрыпының ерекшелігінен сөз еткен ағартушы - педагог, этнографтың бірі Ыбырай Алтынсарин. Қазақ халқының этнографиясымен айналысып, қазақ даласының бүгінгі мен болашағы туралы өзіндік ой-пікірлер репертуарын құрастырған. Этнограф үйлену тойы мен жерлеу ғұрыптары туралы жазған очерктерінде қазақтарды жеке ұлт ретінде көрсетуге ұдайы талпыныс жасаған [4]. Сонымен қатар, қазақ халқы үшін кирилл әліпбиі қазақ фонетикасын араб графикасына қарағанда дәлірек жеткізетінін айтып, ең алғаш кириллицадан төл әріптерді ойлап тапқан ағартушы [4]. Кейіннен, 1864 жылы 8 қаңтарда Торғайда қазақ балаларына арналған мектеп ашып, қазақ халқына зайырлы мемлекет болудың кілті - қоғамның сауаттылығында екенін түсіндерген. Алтынсарин мектеп оқушыларына оқу материалы ретінде дайындаған «Киргизский хрестоматия» деп аталатын қырғыз мәтіндерін қамтитын кітап жазып, кеңес үкіметінің отарлау саясаты дәуірінде қазақ халқының ұлттық салты мен болмысын, мәдениетін біліммен ұштастыра білді. Ағартушының қазақ даласындағы оқу-ағарту ісіне қосқан үлесі бүгінгі қазақ педагогикасының негізін құрайды.

Қазақ педагогтері мектеп қабырғасында тарихты оқытудың маңыздылығын баса айтса да, Қазақстан-да жалпы орта мектепке арналған тарих оқулықтары жоқ еді. Тіпті, тарих пәні ХХ ғасырдың 20-30 жылдарына дейін орта мектепте оқытылмады. Алайда, тарих пәніне арналған оқулықтардың болмауы, қазақ халқы өз тарихын білмеді деген сөз емес. Ұлттық тарих ғылымы қалыптасқанға дейін, қазақ қоғамында дәстүрлі ауызша тарих елеулі орын алды. Дәстүрлі ауызша тарих - халықтың ауызша шығармашылығының жекеленген түрінде қалыптасты. Атап көрсеткенде, шежіре түрінде, фольклордағы тарихи аңыздар, эпос, тарихи жырлар, ауыз әдебиетіндегі өлеңдер мен толғаулар [5]. Осылайша, қазақ халқы өз тарихын шежірелерден, зар заман ақындарының жырларынан, фольклорлық шығармалардан танып, біліп отырған. «Қоғамда субъективті құндылық, яғни мәдениет бар. Ол халықтың әдет-ғұрыпында, наным-сенімінде, ауыз әдебиетінде шикізат түрінде (эпос, аңыз, ертегі, қисса, халық жыры, аңыз, поэма, т.б.) жүреді. Бұл материал өткеннің қойнауынан да, халық арасында өмір сүріп жатқан салт-дәстүрден де жинақталып, өңделсе «ұлттық» тарих жазылады» деп түрік тарихшысы Зия Гөкалп жазған [6]. Шежіре – араб тілінен аударғанда «өсімдік, ағаш, тал» дегенді білдіреді. Шежіре – адамның немесе отбасының ең алыс арғы атасы, яғни тегі [7]. Шежіре – кешенді мәндегі феномен. Шежірені көшпелілердің ауызша тарихи аңыз, қария сөз үлгісінде жалғасатын тарихи дәстүр [8]. С.Есенова өзінің «Орталық Азиядағы кеңестік ұлты, өзіндік ерекшелігі және этникалық құрамы: тарихи әңгімелер және қазақтың этникалық болмысы» атты мақаласында шежіре қазақтардың жекеленген тарихын баяндау арқылы қазақтың этникалық бірегейлігінің концепциясын шындық аясында тиімді анықтағандығына назар аударып, шежіреде тек пен ру арасындағы туыстық қатынастар және этникалық шекаралар туралы егжей-тегжейлі мәлімет беретін тайпалық, демографиялық деректер бар екендігін айтты [9]. Сонымен қатар, профессор «ХХ ғасырдың басында қазақтың бірқатар жазушылары мен тарихшылары қазақ тарихын жазу жобаларын бастады... Олардың мәтіндеріндегі деректердің негізгі көзі шежіре болды. Шежіре - қазақ руларының, жүздерінің туыстық қатынасы мен сабақтастығын сипаттайтын ауызша баяндалған әңгіме-лер» деп анықтама берді [9]. Демек, шежіре бір әулеттің ата-тегін көрсететін болса, оның өзін бір тарих ретінде қарастыруымызға болады. 1911 жылы Орынбор қаласында Ш.Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі» кітабы басылып шыққан болатын. Осы шежіре туралы Ә.Бөкейхан «Мұнан бұрын қазақ шежіресі қазақ тілінде кітап болып басылған жоқ. Шәкәрімнің бұл кітабы қазақ шежіресінің тұңғышы, қазақ шежіресін білмек болған ағайын іздегенді осы кітаптан табасын. Енді мұнан былаң қазақ шежіресін жазбақ болған кісі Шәкәрім кітабын әбден білмей қадам баспасын. Кітап жиған жері жоқ, көшпелі далада жүріп Шәкәрім шежіресіндей кітап жазбақ оңай жұмыс емес» деп, «Қазақ» газетінде өз ойын білдірген [10]. Алаш азаматының бірі М.Дулатұлы да шежіреге байланысты «Қазақтың тарихы» атты мақаласында «Тарих дейтін – бұрынғы өткен заманның жайынан сөйлеп тұратұғын; бұрынғы өткен кісілердің ісінен хабар беретұғын бір ғылым. Қазақтың көбі оны «Шежіре» деп атайды... Қазақ ішінде әр үйдің отағасы, әр

ауылдың ақсақалы – тұрған бір шежіре» деп пікір білдірген [11]. Дәл осындай пікірді жоғарыда айтқан профессор С.Есенова «Шежіре дәстүрі ауызша және жазбаша көріністердің қоспасы ретінде ауыл карттары арасында сақталған, олар үшін шежіре - мәдениет құралы» деп айтып өткен болатын [9]. Демек, қазақ тарихы шежіре арқылы бір-біріне таралып отырды. Сондай-ақ, қазақ тарихының сақталуына және таралуына әсер еткен фактордың бірі қазақ халық ауыз әдебиеті немесе фольклорлық шағармалар. «Фольклор – синкреттік өнер. Оның бойында халықтың тұрмыс салты, театр, сөз, би және ән күй өнері бір біріден дараланбай, тұтас күйінде көрінеді» деп Ә.Қоңыратбаев «Қазақ фольклорының тарихы» атты кітабында фольклордың өзі бір мәдениет екендігін айтады [12]. Ал, зар заман ақындарының жырлары қазақ халқының мәдениетін, салт-дәстүрін, болмысын және тарихи шежірелерді жырмен өрнектеген болатын. Қысқасы, қазақтың хал жағдайын өлең жолдарымен жырлап, бүгінгі күнге жетуіне себеп болған ақындар. Берілген анықтамаларға сүйене отырып, сол уақыттағы шежірені, зар заман ақындарының жырларын және фольклорлық шығармалардың барлығын ауызша тарихқа жатқыза аламыз. Яғни, тарих пәніне арналған арнайы оқулықтар баспаға шыққанға дейін, Ресей құрамында болған қазақ халқы үшін ауызша тарих – қазақ ұлтының тарихын білудің қайнар көзі болған. Қазақ халқы үшін сол уақыттағы тарихтың негізі – қазақ тіліндегі «Түркістан уәлаяты», «Дала уәлаяты- ны», «Қазақ», «Серке», «Сарыарқа» газеттері мен «Айқап» журналы болатын. Міржақып Дулатұлы «Қазақтың тарихы» атты мақаласында: ««Қазақ» газетінің екінші нөмірінен басталып «Қазақтың тарихы» жазылып тұрмақшы. Бұл жазатын тарихымыз оннан-мұннан құралған тарихқа қатысты сөздер емес, нағыз шын және тарих дәрістері болады» деп жазған [11. 52 б.]. Газет беттеріндегі мақалаларда қазақ қоғамының өмірін реформалау, жалпыұлттық саяси партия құру, оқу мәселесіне мән беру, жалпы қазақ мектептерінде тарих пәндерін оқыту сияқты мәселелер қарастырылды. Бұл жөнінде алаш қайраткері Әлихан Бөкейхан «Тарих – елдің айнасы, тарихтан ел өткен уақыттағы мінін көреді. Айна жоқ болса, адам бет-аузын көре алмайды. Тарих жоқ болса – ел өткен күнін һәм мінін көре алмайды. Мінін көре алмаған соң, өмірін оңдай алмайды. Ондамаған соң мәжнүн болып, құлдыққа құлайды» деп, Әлихан Бөкейхан «Тарих керек» мақаласында анық айтқан. Дәл осы мақалада «Тарих түзу үшін оған керекті аспаптарды жию керек. Бұл жұмысты бытырап жүріп жасап болмайды, арнаулы бір ұйым ашып, іске кірісу дұрыс. Басшылардың іске кірісуін күтеміз. Қолымыздан келген жұмысқа даярмыз» деп жазған [13]. Әлихан Бөкейхан тарихты түзуге аспаптар қажет деп оқулықтарды меңзесе керек. Осылайша, XX ғасыр-дың басындағы Алаш қайраткерлері қазақ халқының тарихына байланысты оқулық жасау керектігін мақалаларда жазып, баса назарда ұстады.

1924 жылы Орынборда жарияланған "Тәрбие жетекшісі" деген еңбегінде Жүсіпбек Аймауытов тарих пәнінің қазақ балалары үшін қаншалықты маңызды екенін айтып, «Тарихты оқыту – бала әр тараулы білім алып, әзірленіп, жазуға, оқуға әбден төселген соң, тарихи жеңіл әңгімелерді ұғынып, айтып берерлік дәрежеге жеткен кезде, төңіректегі тұрмыс пен жағырафиядан едәуір білім алғаннан кейін басталсын. Дүние жүзі тарихы, не СССР тарихынан бұрын алдымен балаларды күнделікті өмірдің тұрмыс-салтымен, тіршілігімен байланыстыратын өз жұртының тарихын оқытудан бастаған жөн. Басқа жұрттың тарихынан жергілікті тарихқа керекті, һәм қазіргі заманға қатысы бар жерлерін ғана алу керек» деп жазған [14]. Алаш қайраткерінің бірі М. Дулатұлы: «Тарих не айтады десеніз, оның айтатыны мынау: біздің бұрынғы бабаларымыздың кім екендігі, олардың дүниеде не істеп, не бітіргендігі, қандай құты барлығы, ол құтты не орынға жұмсағандығы; істеп жүрген ісінің қайсысынан пайда, қайсысынан зарар көргендігі; бұрынғы бабаларымыздың досы-дұшпаны кім екендігі; не себептен бағы тайғандығы және соған ұқсас істердің барлығын тарих түсіндіріп тұрады» деп бастап «Бұ заманның ғалымдары тарихты ең оңды мағлұм деп түсінеді. Тарих – түзу жөнді үйретуші деп атайды. Тарих халықты түзу жөнге сілтеуші болса, оған дүниеде түзушіліктің кітабы, тіршіліктің жолбасшысы деуге де болады. Келешек күннің қандай болаша-ғын білуге тарих анық құрал болады. Өзінің тарихын жоғалтқан жұрт, өзінің тарихын ұмытқан ел қайда жүріп, қайда тұрғандығын, не істеп, не қойғандығын білмейді, келешекте басына қандай күн туатынына көзі жетпейді» деп тарихи мәселенің қаншалықты өзекті екендігін ашып көрсеткен [11. 59 б.]. Осындай алаш қайраткерлерінің тарих жөнінде сөз қозғап, бірнеше қайтара халыққа үндеуінің негізінде ең алғаш қазақ тарихы пәні үшін мектеп оқушыларына арналған Санжар Асфендияровтың «Қазақстан тарихының очерктері» (Оқу құралы) оқулығы 1935 жылы Алматыда «Қазақстан» баспасынан шықты.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында Қазақстан жеріндегі ең алғаш орта мектеп оқушыларына, арнайы тарих пәні үшін баспадан шыққан С.Асфендияровтың «Қазақстан тарихының очерктері» (Оқу құралы) оқулығы мен Түркияда К.Ататүріктің нұсқауымен шыққан «Түркия тарихының негізгі бағыттары» атты тарих пәні оқулықтарына тарихи - салыстырмалы, жүйелеу, сандық – сапалық, жинақтау, саралау, талдау жұмыстары жасалды.

Негізгі бөлім. 1923 жылы Османлы билігінен демократиялық билікке өткен Түркия Республикасы мемлекет жасау тұрғысынан білімге үлкен мән берді. Білім саласында ұлттық мемлекет болудың талабы ретінде тарихты оқыту маңызды деп санады. Барлық деңгейдегі мектептерде тарих сабақтарының оқу бағдарламасы дайындалып, түрік тарихы конгрестері мен білім кеңестері, тарихты оқыту принциптерін анықтауда маңызды рөл атқарды. Барлық діни сауат ашатын медреселер жабылып, мектептерде дінге жол берілмеді. Дін курстары жойылып, шетелдік және аз ұлттардың мектептері тексерілді. Сондай-ақ, қыздар мен ұлдар бірге оқуы, араб әліпбиін алып тастау сияқты көптеген мәселелер қозғалды. Бұл кезеңде ашылған имам-хатип мектептері мен факультеттері дамымай, қысқа мерзімде жабылып қалды. Конституцияға енгізілген Ататүрік қағидалары түрік қоғамының болашағын анықтайтын факторлар ретінде өз орнын алып, білім беру осы мақсатқа сай қалыптасты. Ататүрік орта мектеп қабырғасында оқытылып жатқан тарих оқулықтарын кезекті өңдеуден өткізіп, Еуропа тарихынан жеке зерттеуді талап еткен еді. Осы негізде Түркияда Жалпы III съезд 1925 жылы 27 желтоқсанда Анкарада шақырылды. 1926 жылы 22 наурызда ғылыми комитетте оқыту мен тәрбиелеумен айналысатын «Оқыту және тәртіп мектебі» бөлімін құру туралы шешім қабылданды. 1926 жылы шығарылған ұйым мен жаңадан құрылған түрік мемлекетінің білім беруі пішінделді. Мемлекет тарапынан «Оқыту және тәртіп мектебі» бөліміне бастауыш және орта мектептерде оқу кітаптарға шолу жасау тапсырылды. Ұйымның негізгі міндетінің бірі – бастауыш және орта мектептердегі оқуға жазылған кітаптарды тексеру, оқу бағдарламасына және білім беру шарттарына сәйкес келетін шешім қабылдау болды [15].

Мұстафа Кемал 1923 жылы Ыстамбұл университетінің профессорлар кеңесіне «Ұлттық тәуелсіздікті ғылым саласында жаңғырту» міндетін жүктеді [16]. Түрік ұлтының өткенін қайта жазу арқылы оның болмысын нығайту және тарихи сананы арттыру мақсатында Мұстафа Кемал Ататүріктің бастауымен Түрік Тарих Тезі (Türk Tarih Tezi) ұйымы құрылды. Аталған ұйым 1930 жылдары Османлы және еуропалық тарихи түсіндірулерге қарсы ұлттық интерпретация жасауға үшін жұмыс атқарды. Түрік Тарих Тезі (Türk Tarih Tezi) түріктердің тамырын, мәдениетін, дәстүрі мен тарихын тереңрек зерттеуді және олардың тарих бойына қосқан маңызды үлестеріне тоқталып, дүниежүзілік тарихтағы орнын ашуды мақсат етеді.

Ататүрік тарихқа үлкен мән беруі, Түрік тарихы кеңесінің құрылуына мұрындық болды. 1930 жылы Афет Инан, Тевфик Быйыккыоғлу, Самих Рыфат, Юсуф Акчура, Решит Галип, Васыф Чинар және Юсуф Зия Өзер «батыс авторлары жазбаған» түрік тарихын зерттеуге кірісті. 1930 жылы олар «Түркия тарихы-ның негізгі бағыттары» деп аталатын еңбек дайындады. Бұл зерттеу тек алдын ала жинақ болды. Бар болғаны 100 данасы басылып, елдегі ғалымдарға зерттеу үшін таратылды. Алғашқы жинақ кітабын ғалымдар зерттеп, талқылап, бағалар мен түзетулер енгізді. 1931 жылы 87 беттен тұратын екінші кітап «Түрік тарихының негізгі жолдары» дайындалды. Бұл 4 томдық еңбек 30 000 данамен басылып, оқулық 1931-1941 жылдар аралығында орта мектептің тарих сыныптарында оқытылды [17].

Түрік тарих зерттеу қоғамы және Ұлттық білім министрлігімен 1932 жылы 2-11 шілдеде өткен Бірінші Түрік тарихы конгресіне, 4 томдық кітап туралы пікірлерін білу үшін, тарих профессорлары, жоғарғы және орта мектептің тарих пәнінің мұғалімдері шақырылды. Конгрестің соңында талқылауда мұғалімдер 4 томдық кітаптарды құптағанымен, орта мектеп үшін педагогикалық тұрғыдан ауыр екенін айтылды. Сол себепті Түрік тарихы тезі (Türk tarihi tezi) ұйымы дайындаған 4 томдық «Түркия тарихының негізгі бағыттары» атты еңбек 1931 жылдан бастап орта мектеп деңгейінде оқулықтың сәл жеңілдетілген нұсқасы оқытылды [18].

Түркия тарихын зерттеу мақсатында құрылған “Түрік Тарих Тезі” сынды ұйым Қазақстанда 1919 жылдың желтоқсан айында Орынбор қаласында «Соғыс коммунизмі» саясатының үлгісімен, «Тарихи – статистикалық бөлімше» болып құрылды. Айтылған бөлімше 1920 жылдың 23 қыркүйегінде Қырғыз (қазақ) өлкесін зерттеу қоғамы болып өзгертілді. Зерттеу қоғамы 41 зерттеушіден құралды. Оның ішінде А.Б. Байтұрсынұлы, А.К. Кенжин, С.М. Меңдешұлынан басқа қазақ халқының өкілдері болмады. Арнайы құрылған зерттеу қоғамының мақсаты - тарихқа қатысты материалдарды саралап, жүйелеп, қорытынды-лау ісінің бәрін қырғыз өлкелік әскери комиссариатына тапсыру [19].

Қазақстанда 1920 жылы орта мектеп оқушыларына арналған "Тарихтың үлгі бағдарламалары" деген атпен тұңғыш бағдарлама жарыққа шықты. Алайда, бұл бағдарламаның ғұмыры ұзаққа созылмай, оқу процесінен алынды. Тарих пәнін оқу жоспарынан алып тастаудың себебі анық. Бір ұлтты тарих сахна-сынан жоғалту үшін оның тарихын жою жеткілікті еді. Кеңес өкіметінің көздеген мақсаты да осы бола-тын, қазақтарға өз тарихын оқытпау, тарихты жазуға кедергі келтіру. Бірақ, осындай тежеуілдерге қара-мастан XX ғасырдың 20-жылдары мектептің оқу жоспарына тарих пәнінің орынына "Қоғамтану" пәні енгізілді [20].

1922-1923 оқу жылдарында «Академиялық орталық ұлттық мектептер» жеке меншігіндегі оқулықтармен қажетті нысандарды қамтамасыз етуде табысты болып, қазақ тілінде 14 оқулық жарық көрді. Бұл кітаптар физика, грамматика, алгебра, психикалық денсаулық пәндеріне арналған оқулықтар болса да, қазақ тарихына қатысты оқулық болмаған еді. Осы себепті, 1922-1923 жылдардағы шыққан оқулықтары-нан қалыс қалған қазақ тарихы пәні тағы да күн тәртібіндегі өзекті мәселелерге айналды.

XX ғасырдың 30 жылдары тарих оқу бағдарламасы үшін тиімді жыл болды. Жаңа тарих пәні оқулықтары баспаға шыға бастады. Өзінің «Қазақ-қырғыз білім комиссиясі жайынан қысқаша баяндамасында» Х.Досмұхамедұлы «Қазақ-қырғыз білім комиссиясі 1921 жылдың басында Түркістан халық ағарту комиссиясының жанында ашылған. Комиссияның мақсаты қазақ-қырғыз мектептері үшін оқу кітаптарын даярлау, қазақ-қырғыздың әдебиетін жинау, білім әдебиетін көркейту, сол секілді маданият жұмысын ұлғайту болды» деп сол уақыттарда жалпы білім беретін мектептер үшін кітаптар шығарыла бастағанын көрсетеді [21].

1935-жылы мамыр айында Москвада өткен Бүкілодақтық тарихшылар кеңесінде одақтас мемлекеттердің тарихын КСРО тарихына байланыстырып оқыту мәселесі бастау алған еді. Осы тарихшылар кеңесі КСРО Халық Комиссарлары Кеңесі мен БКП (б) Орталық Комитетінің 1934-жыл 16 - мамырда «КСРО мектептерінде азаматтық тарихты оқыту туралы» қаулы қабылдануына оң әсерін тигізді. Осы қабылданған қаулыға сүйене отырып, дербес отан тарихы курстары енгізіле бастады [22].

Ең алғаш "Қазақстан" баспасында профессор С.Асфендияровтың жалпы білім беретін қазақ орта мектептерінің 6-7 сыныптарына құрастырған Қазақ тарихын оқыту бағдарламасы 1934 жылы Қазақ АКСР Халық Комиссариатының алқа мәжілісінде талқыланып, бекітілді. Бағдарлама бойынша материал-дарды өтуге 24 сағат бөлініп, оны С.Асфендияровтың оқу құралымен оқытылу жоспарға қойылған болатын. Оқулық 1935 жылы Қазақ мемлекеттік баспасынан 27 мың таралыммен жарық көріп, келесі 1936 жылы оған он мың дана тапсырыс берілген [23].

Талқылау. №1 кесте. Мектеп оқушыларына арналған С.Асфендияровтың «Қазақстан тарихы очерктері» мен К.Ататүріктің нұсқауымен басылған «Түркия тарихының негізгі бағыттары» оқулықтарына салыстыру

Аты	Қазақстан тарихының очерктері	TARİH I Tarihenevelki zamanlar ve eski zamanlar
Баспасы	«Қазақстан» – түп нұсқа Алматы. «Санат» - көшірме	Devlet Matbaası (Мемлекеттік баспахана)
Уақыты	1934 – түп нұсқа 1994 - көшірме	Istanbul 1931
Тілі	Қазақ тілінде	Түрік тілінде
кесте, сурет	10 кесте	7 түрлі түсті кесте, 22 Карта 136 сурет
авторы	Санжар Аспендияров	Мұстафа Кемал Ататүрік, М. Теффик С.Рифат, Ю.Ақчыраоулу Р.Галип, Х.Жемил, Афет, Баки И.Хаккы, Р.Саффер, С.Максуди, Шемседдин Шемси, Юсуф Зия
мазмұны	<p>I тарау: Қазақстан тарихының ескі дәуірі. Орталық және Орта Азияның тарихы; 1.Орталық және Орта Азияның физикалық, географиялық жағдайлары. Қазақстан Орталық және Орта Азияның шөл, шөлейтінде, көгал жүйесінде. Өте ескі заманда Қазақстанды кім жайлаған; 2. Түрік-моңғол қауымдарының қозғалысы. Гугын, сәнби, түріктер, ойғырлар, қырғыздар және басқалар араб-парсылардың Орта Азияны өзіне қаратуы, моңғол қозғалысы және оның нәтижесі. Өмір Темір заманы;</p> <p>II тарау: 1. Қазақ хандығының шығу тарихы; 2. Патша өкіметінің Қазақстанды жаулап бағындыруы және қазақ бұқарасының</p>	<p>I бөлім – Адамзат тарихына кіріспе А. Ғалам – Табиғат В. Тарих С. Идеяның тууы II бөлім – Ұлы түрік тарихы мен өркениетіне көзқарас Түріктердің отаны, жалпы көші-қон және өркениеттер, Қытай, Үнді-Батыс көші-қон жолдары, Кіші Азия, Мысыр, атамекенінен айырылған түріктер, көші-қонға дейінгі және кейінгі негізгі түркі жерлері, қорғандар, түріктердің арасындағы тау-кен ісі, көне түрік қалалары, Орталық Азиядағы өркениет орталықтары, дін туралы ой III бөлім – ҚЫТАЙ А. Туған жер В. Популяция және шығу тегі С. Қытайдың саяси тарихы D. Қытай өркениеті IV БӨЛІМ – Отандағы ең көне мемлекеттер А. Азиядағы Ғұн империясы</p>

	<p>патша өкіметіне қарсы ұлт бостандығы үшін істеген қозғалыстары;</p> <p>III тарау:</p> <p>1.Қазақстан патша өкіметінің отары</p> <p>2.Қазақ арасында патша өкіметіне бағынуда бұрынғы жер жөніндегі қатынастар, патша өкіметінің жер саясаты;</p> <p>3.1905 жылғы революция және оның Қазақстандағы ұлт революциялық қозғалысына еткен әсері;</p> <p>4.1914 жыл. Қазақстанның халық еңбекшілерінің патша өкіметіне қарсы көтерілісі: 1907-1910 жылдар реакциясы.</p>	<p>В. Қытайдағы ғұндардың үстемдігі</p> <p>V бөлім – Скифтер</p> <p>Шығу тегі, өнер және өркениет, саясат және әскери қызмет, қоғамдық өмір, діни өмір</p> <p>VI тарау — Үнді</p> <p>А. Туған жері, өзендер аймағы, таулы аймақтар, климаты, табиғи байлық көздері</p> <p>В. Адамдар</p> <p>С. Археологиялық ашылулар.</p> <p>VIII тарау – Мысыр</p> <p>Египеттің пайда болуы, Нилдің тасуы, Мысырдағы табиғаттың көмегі, табиғи бұлақтар, Египеттің көлемі</p> <p>В. Мысырдың алғашқы халқы</p> <p>С. Египет тарихы</p> <p>IX тарау – Анадолы</p> <p>X тарау – Финикия</p> <p>XI тарау – Еврейлер</p> <p>XII тарау – Иран</p> <p>XIII тарау – Эгей теңізі</p> <p>XIV тарау – Ежелгі Италия</p>
шриффт	12 шриффт 120 парақ	12 шриффт 513 парақ

№1 кесте бойынша: Кеңес үкіметінің қыспағына қарамастан 1935 жылы баспа бетіне түскен С.Ж. Асфендияровтың «Қазақстан тарихының очерктері» атты оқулығы мен тәуелсіз Түркияда Республи-касында 1930 жылы «Түркия тарихының негізгі бағыттары» деп аталатын орта мектепке арналған тарих оқулықтарының мазмұнына байланысты салыстырмалы анализ жасалады. С.Асфендияровтың мектепке арналған «Қазақстан тарихының очерктері» оқулығының түпнұсқасы оқырмандар қолына жетпегендіктен, 1994 жылы Алматы «Санат» баспасынан 12 шриффтпен 120 парақ болып қайта басып шығарылды. Осыған байланысты оқулықтың алғашқы мұқабасында «Бұл кітап Қазақстан тарихына арналған тұңғыш оқу құралы ретінде 1935 жылы жарық көрген еді. Алайда, 1937 жылы С.Асфендияровтың репрессияға ұшырауына байланысты еңбек оқырмандар қолына тимей қалды» деп жазылған [24]. «Оқулықтың түпнұсқасы алғаш 1934 жылы «Қазақстан» баспасында жарияланған. Ұсынылып отырған кітап сол нұсқадан алынғандықтан, кейбір терминдер мен қосымшаларды ғана өзгерттік» деп ескертулер берілген [24]. Яғни, берілген оқулық түпнұсқадан ешқандай айырмашылықсыз көшіріп берілген. Аталған оқулық қазақ тілінде басылған, 10 кестені қамтиды. Оқулық ғылыми коммунизм теориясының іргетасын қалаушы Ф.Энгельс пен К.Маркстің еңбектеріне сүйене отырып, оқушыларға жеңіл түрде жазылған. III тараудың III бөлімінен бастап, әртүрлі сауда-саттық, мал-жай, жалға берілген жерлер және малмен қамтамасыз етілген орыстардың саны, сонымен қатар, ақысыз-пұлсыз тартып алынған жерлер т.с.с мағлұматтар кестеде анық көрсетілген. Екі елдің XX ғасырдың 30 жылдарындағы мектепке арналған тарих оқулық-тарына салыстырмалық, сандық-сапалық талдау жүргізу барысында, Қазақстанда тарих: дүние жүзі және Қазақстан тарихы болып, Түркияда тарих бөлінбей жалпылама оқытылатынын ескеру қажет. Яғни, С.Асфендияровтың мектепке арналған тарих оқулығы тек «Отан тарихын» қамтыса, К.Ататүріктің нұсқауымен басылған оқулық жалпы тарихты қамтиды.

«Түркия тарихының негізгі бағыттары» оқулығы Стамбулда Devlet Matbaası (Мемлекеттік баспа-хана) 1931 жылы I томы 12 шриффтпен 513 парақ, II томы 12 шриффт 540 парақ, III томы 12 шриффт 323 парақ, IV томы 556 парақ болып басылды. Бұл төрт томдық мектепке арналған тарих оқулығының бірінші және екінші томын қарастыруды жөн көрдік. Себебі, осы екі томда түркілерге байланысты деректер берілген. Оқулықтың үшінші томында Осман империясы туралы жазылса, төртінші том тек Түркия тарихы жөнінде айтылмақ. Оқулықтың авторлары Мұстафа Кемал Ататүрік, М. Теффик С.Рифат, Ю.Ақчыраоулу Р.Галип Х.Жемил, Афет, Баки И.Хаккы Р.Саффер, С.Максуди, Шемседдин Шемси, Юсуф Зия. Бірінші том оқулықта 7 түрлі түсті кесте, 22 Карта, 136 сурет, екінші томда 8 кесте, 46 карта, 113 сурет бар.

С.Асфендияровтың «Қазақстан тарихының очерктері» оқулығында бірінші тарау: Қазақстан тарихының ескі дәуірі, Орталық және Орта Азияның тарихы деп көрсетілген. Берілген тарауда автор Орта және Орталық Азия жерінің табиғатына тоқталып өтсе, К. Ататүріктің «Түркия тарихының негізгі бағыттары» «TARİH I» (Tarihenevelki zamanlar ve eski zamanlar) бірінші томының алғашқы тарауында да табиғатқа байланысты мағлұмат береді. Екі оқулықтың ұқсастықтары қазақ тарих кітабының бірінші бөлімі мен түрік тарих кітабының екінші және төртінші бөлімдерінде байқалады. С.Асфендияровтың оқулығының бірінші бөлімі Орта Азия, ескі дәуірдегі ғұн мен сақтар, ұйғырлар, қырғыздар, түріктер

және олардың көші-қоны, моңғолдар, арабтар мен парсылардың Орта Азияны өзіне қаратуы, түрік-моңғол шапқыншылығын қамтыса, «Түркия тарихының негізгі бағыттары» «TARİH I» (TarihTenevelki zamanlar ve eski zamanlar) атты тарих кітабының I томының екінші және төртінші бөлімдері осыған ұқсас түріктердің ата-қонысы, алдыңғы Азия, ата-қонысынан айырылған түріктер, ұлы көшке дейінгі және кейінгі түріктер, Орта Азиядағы ғұн императорлығы, қытайларға ғұндардың әсері сияқты тақырыптарды қамтиды. Дәл осы оқулықта «Түркілердің отаны - Азия. Азия, Эгей теңізінен Жапон теңізіне дейін; Үнді теңізінен Солтүстік Мұзды теңізге дейін созылатын үлкен құрлық» деген дерек береді [25. 25 б.]. «Қазақстан тарихының очерктері» оқулығында Орта Азия туралы былай айтылады: «Оңтүстік күнбатыстан терістік күншығысқа қарай, күншығыстан күнбатысқа қарай Тан Шан, Алатау, Алтай, Тарбағатай, Саян сияқты дүниежүзіндегі өте биік таулар кесіп өтеді... Азияның бұл далалары Күншығыс Еуропадағы Еділ, Дон, Днепр бойларының далаларына, ал теріс түстікте ұлы Сібір жазығана барып ұштасады. Оңтүстіктер өзендер алаптарына барып түйіледі. Күнбатыс жағынан Куванге, Тиан-це сияқты ұлы өзендер өтеді» деп сипаттаған [24. 8 б.]. Жалпы түрік тарих I томының қазақ тарих кітабымен ұқсастықтары осы тақырып-тар. Ал, II томының ұқсастығы: оқулықтың IV бөлімінде Азиядағы ақ ғұндар, VIII бөлімінде Азиядағы Түрік(Түркі) мемлекеті, IX бөлімде Түркеш мемлекеті, X бөлімде қарлұқ, XI ұйғыр, оғыз, қыпшақ, XVI бөлімінде түрік-моңғол шапқыншылығы туралы толығымен жазылған. С.Асфендияровтың ұсынған оқулығында бұл тақырыптарды жоққа шығармаймыз, алайда, түркі халқының тарихына байланысты ақпараттар өте аз көлемде берілген. Салыстырмалы анализ барысында екі елдің оқулығындағы басты айырмашылықтың бірі: Түркияның тарих оқулығында тарихтың жалпылама оқытылуы (шетелдік тарихпен бірге кірігуі); Екіншіден, С. Асфендияровтың оқулығында түркі мемлекеттеріне байланысты материалдың өте аз берілгендігі, яғни оқулықта түркі халқы туралы III ғасырдағы гуындар (ғұн), II–IV ғасырдағы Саянби мемлекеті туралы айтып, түркілердің көшпелі халық болғандығын, оларды түріктер деп атап, күшейгендігі туралы біраз дерек береді. Алайда, хронология мен есімдер мүлде айтылмайды, ал түрік халқының тарих оқулығында түріктердің мемлекеті 552 жылы құрылғандығы, Ергінкүнде өмір сүргендігі, Бумын қаған, Құтлық, Орхон жазбалары туралы, түріктердің мәдениеті, сонымен қатар, аңшылық, сауда-саттық жайында толық ақпарат берілген. «Түрік дәуірінде түрік тілі дамыған әдеби тілге айналды. Түрік дәуіріне жататын кейбір ескерткіштердегі түрік жазбалары бізге осы шындықты көрсетеді. Бұл ескерткіштердің ең маңыздысы Моңғолия жерінен табылған. Тарихи-әдеби тұрғыдан ең маңыздылары Солтүстік Моңғолиядағы Орхон жазбалары мен Тоныкөк жазбалары. Шығысқа жататын бұл жазуларды Еуропа ғалымдары оқып, зерттеген» деп ескерткіштер туралы да жазады [25]. Оқулықта түргештер, қарлұқтар, печенектер, оғыздар және алғашқы мұсылман мемлекеті мен түрік-моңғол қозғалысы жайында толық ақпарат карта мен схемамен көрсетілген; Үшіншіден, түріктердің ислам тарихын оқытуға аса қатты мән беруі, дәлірек айтқанда түрік тарих оқулығында XIV бөлімінде 79-184 бет аралығында ислам діні қай уақытта, қайда пайда болғандығы және таралуы жайында дерек көрсетілсе, қазақ тарихы кітабында ислам діні туралы «Арабтармен бірге Орта Азияға ислам діні тарай бастады. Көшпелі қауымдардың көбі ислам дініне кірді, дін феодалдары, қожалары шыға бастады. Қожалар өзін Мұхаммед пайғамбардың жұрағатымыз деп, ел ішінде беделін күшейте бастады. Далада қасиетті, киелі орындар пайда болды: мазарлар, мешіттер, күмбезді бейіттер т.б. Қожа мен ишандар, тағы басқа осы сияқтылар көпшілікті қанап, дінді нығайтты. Қазақ тілінде араб сөздерінің өте көп ұшырауы ислам діні әсерінің күшті болғанын көрсетеді» деп 10-12 жол мағлұмат береді. Төртіншіден, колонизацияға ұшыраған қазақ тарихы оқулығының екінші бөлімінен бастап, тек Кеңес үкіметінің құрамындағы ақпараттың шамадан тыс көптігі; Бесіншіден: оқулықтың түр-сипаты жағынан, түрік тарих кітабында оқушыларға түсінікті болу үшін сурет, карта, кестені көп қолдануы; Жалпы, К. Ататүріктің нұсқауымен жазылған «Түркия тарихының негізгі бағыттары» тарих кітабы мазмұны жағынан толық, алайда, дүние жүзі тарих деректерімен бірге берілгендіктен орта мектеп оқушылары үшін өте ауыр оқулық. II том оқулығында түркі халықтары туралы өте көп деректер жинақталған және әрқайсысы жеке, анық, сызба-лар мен нұсқаулар арқылы көрсетілген. С. Асфендияровтың «Қазақстан тарихының очерктері» оқулығында түркі халқының тарихы туралы ақпарат аз көлемде берілсе де, Кеңес үкіметі дәуіріндегі помещиктерге қарсы шыққан қара шаруалар бастаған Пугачевтің көтерілісі, Нұралы ханның патша үкіметін жақтағандығы туралы анық жазған. Тек бұл емес, Сырым Датұлының, Исатай – Махаббеттің, Кенесарының азаттық үшін, жері мен халықы үшін қан төгіп, патша үкіметінің саясатына ашық түрде қарсы шыққандығы жайында толық ашып, феодалдар бастаған бұқараның неге жеңіліске ұшырағанын саралап өткен. Көтерілістен басқа, халыққа салынған ауыр салық жайында жеке-жеке кестемен «Әр жылда ханның пайдасына елден 4000 жылқы, 24000 қой алынып отыратын болған» деп көрсеткен [24. 64 б.]. «Патшаның әкімшілік қызметкерлері былай деп жазатын: жабайы көшпелі қазақтарды ағарта отырып, олардың тағылық мінезі мен әдеп-ғұрыптарын христиан мәдениетімен араластыру керек» деген жолдардан патша үкіметі қазақтардың дінін де ауыстырмақ болғанын байқауға болады [24. 65 б.]. «Ильминский XIX ғасырдың орта шегінде Орынбор даласында бірнеше жылдар бойы тұрды. Қазақ арасында орыс әліпшесіне көшу жөніндегі бірнеше әдісі іске аспады. Ильминскийдің бірінші әдісі Еділ

бойындағы халықтарға іске асып еді, себебі халықтардың өз жазуы жоқ еді» деп қазақ халқының тек дін жағынан емес, тіл жағынан да қыспаққа түскендігін көреміз [24. 66 б.]. Яғни, мектепке берілген оқулықта қазақтың тарихы, оның бастан кешкен оқиғалары, патша үкіметінің үстемдігі ашық түрде жазылған. Осы себепті де, тың ақпаратқа толы тарих оқулығы қазақ оқушыларының қолына тимеді. Бұл оқулықты қазақ халқы XX ғасырдың 20-30 жылдарында оқи алмаса да, тәуелсіздік алғаннан кейін тарихты оқып, білетін маңызды кітаптардың біріне айналды.

Қорытынды. XX ғасырдың соңғы он жылдығына аяқ басқан тұста Кеңес империясының ыдырауымен биполярлық әлемдік тәртіп күйреді. 70 жылға жуық кеңестік Ресей қарамағында болған түркі республикаларының тәуелсіздік алуы Түркі әлемі үшін үлкен бетбұрыс болды. Алайда, зайырлы мемлекет болмастан бұрын, түркі елдері бұл өзгерістен ең көп зардап шеккендердің бірі еді. Түбі бір түркі халықтары болса да, кеңестік үстемдіктен кейін қолданатын әріп те, тіл де әртүрлі факторға бөлінгені анық. Осыған қарамастан, тіл мен тарихы жағынан ортақ құндылықтары бар Қазақстан мен Түркия барлық салада ынтымақтастықты, бауырмашылықты әлі күнге дейін жалғастырып келеді. Қазақстан Кеңес Үкіметінің құрамында болғандықтан, тарих және тарихты жазу процесі Түркия мемлекетіне қарағанда баяу жүрді. Қазақстан мектептерде ең алғаш тарих пәнін XX ғасырдың 30 жылдарында оқыса, Түркия Республикасында орта мектептерде тарих пәні жаңа бағытта оқытыла бастады. Мұстафа Кемел Ататүрік болашақ ұрпақ түркі тарихын толық білсін деген мақсатпен жоғарыда айтылған Түрік Тарих Тезін құрып, XX ғасырдың 20-30 жылдарында тарихты тереңінен оқытты. Осындай уақытылы атқарылған еңбектің арқасында бүгінгі күні тарихты жазуда және оқытуда үлкен жетістікке жетіп отыр. Қазақстанның тарихқа кеш келуінің бірден бір себебі, Кеңес Үкіметінің үстемдігі. Кеңес Үкіметі дәуірінде қоғамдық ортада ұлттық тарихи білімнің қыспаққа алынғанына қарамастан, Алаш қайраткерлері қазақ жерінде мектеп ашу арқылы тарихты оқытып, қазақты ұлт ретінде қалыптастыруда елеулі іс атқарды. Яғни, қазақ қоғамында кеңес үкіметінің әсерінен тарих кешіктіріліп оқытылса да, оқу-ағарту ісі арқылы тарихымызды сақтап, бүгінде тәуелсіз қазақ ұлты ретінде тарихи білім берілуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Геллер Э. «Нации и национализм». – М.; «Прогресс», 1999 г.
2. Андерсон Б. *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма*// Бенедикт Андерсон; пер. с англ. В. Николаева. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288с.
3. http://kk.encyclopedia.kz/index.php?title=Қазақстан_мектептерінің_тарихы&oldid=17988
4. Кэмпбелл Я. *Знание и окраины империи: казахские посредники и российское управление в степи, 1731-1917.* – М.: Academic Studies Press, 2022.
5. Жүгенбаева Г. *Дәстүрлі ауызша тарих.* – А.: ҚазККА, 2009. – 225 б.
6. Kafesoğlu, Ziya Gökalp'te. – İstanbul, a.g.m. s. 246.
7. Akgü Y. *Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği.* – Ankara, 1999. s. 10.
8. Алтысбаев М. *Қазақ шежіресі тарихнамалық-деректанулық зерттеу.* – Астана: «BG-Print» ЖК, 2013. – 175 б.
9. Esenova S. *Soviet Nationality, Identity, and Ethnicity in Central Asia: Historic Narratives and Kazakh Ethnic Identity.* – *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2002. 22(1), 11-38. doi: 10.1080/13602000220124818
10. Жүсіп С.А. *Әлихан Бөкейхан шығармалары VIII том.* – 2018. 400 б.
11. Дулатова Г., Иманбаева С., Галиев В. *Міржақып Дулатұлы: алты томдық шығармалар жинағы.* – Алматы: «Мектеп», 2013. – 59 б.
12. Қоңыратбаев Ә. *Қазақ фольклорының тарихы.* – Алматы: «Ана тілі», 1991.- 8б.
13. Жүсіп С.А. *Әлихан Бөкейхан шығармалары XI том.* – 2018. 311 б.
14. Құрманалина Ш., Мұқанова Б., Галымова Ә., Ильясова Р., Ильясова Р. *Педагогика.* – Астана: «Foliant», 2010. – 56 б.
15. Şakiroğlu. *Atatürk ve Tarih.* – İstanbul, s.243.
16. Atsız, Nihal H. *Türk Tarihinde Meseleler.* – Ankara, 1966.
17. Göker M. *Türk Tarih Kurumunun.* – İstanbul, s.13.
18. İğdemir. *Yılların İçinden.* – İstanbul, a.g.e. s.195.
19. *Жастарды оғаш сезімдерге қарсы тәрбиелеу // Материалы международной научной конференции «Модернизация национальной экономики Казахстана: методология, теория, практика».* – Алматы, 2003. – 189-193 б.
20. Хазретәлі Т. *Мектепте тарихты оқыту әдістемесі.* – Алматы: «Дарын», 2004. – 160 б.
21. Досмұхамедұлы Х. *Таңдамалы.* – Алматы: «Ана тілі», 1998. – 84 б
22. Берлібаев Б.Т. *Қазақстанда тарихи білімнің қалыптасуы мен дамуы: тарихи-теориялық зерттеу (1920-2001 жж.).*

23. Исабек М.Қ. Санжар Асфендияровтың Қазақстан тарихын оқыту үрдісіне қосқан үлесі // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы, №9. 2009. 253-258 б.
24. Аспендияров С. Қазақстан тарихының очерктері. – Алматы «Санат», 1994
25. Tefik M. Tarih I. – İstanbul: «Devlet Matbaası», 1931, – 52 s.

References:

1. Gellner E. "Nation and nationalism". M; "Progress". 1999
2. Anderson B. Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism // Benedict Anderson; lane from English V. Nikolaeva. – M.: "KANON-press-C", "Kuchkovo Pole", 2001. – 288 p.
3. http://kk.encyclopedia.kz/index.php?title=History_of_schools_of_Kazakhstan&oldid=17988
4. Campbell Y. Knowledge and the margins of empire: Kazakh intermediaries and Russian governance in the steppe, 1731-1917. M.: Academic Studies Press, 2022.
5. Zhugenbaeva G. Traditional oral history. A.: KazKKA, 2009. – 225 p.
6. Kafesoğlu Ziya Gökalp. – İstanbul, – 246 p.
7. Akgü Y. I Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği. – Ankara, 1999. – 10 p.
8. Alpysbaev M. Kazakh genealogy is a historiographical and data science study. – Astana: "BG-Print" JK, 2013. – 175 p.
9. Esenova S. Soviet Nationality, Identity, and Ethnicity in Central Asia: Historic Narratives and Kazakh Ethnic Identity. – Journal of Muslim Minority Affairs, 2002. 22(1), 11-38 p. doi: 10.1080/13602000220124818
10. Zhusip S.A. Alikhan. Works of Bokeikhan Volume VIII. 2018. – 400 p.
11. Dulatova G., Imanbayeva S., Galiev V. Mirzhakip Dulatuly: collection of works in six volumes. - Almaty: "Mektep", 2013. – 59 p.
12. Konyratbaev A. History of Kazakh folklore. – Almaty: "Ana tyly", 1991. – 8 p.
13. Zhusip S.A. Alikhan. Bokeikhan shygarmalary XI volume. – 2018. – 311 p.
14. Kurmanalina Sh., Mukanova B., Galymova A., Ilyasova R., Ilyasova R. Pedagogy. - Astana: "Foliant", 2010. – 56 p.
15. Sakiroglu. Ataturk and History. – İstanbul, – 243 p.
16. Atsız, Nihal H. Issues in Turkish History. – Ankara, 1966.
17. Göker M. Turkish Historical Society. – İstanbul, – 13 p.
18. İğdemir. Through the Years. – İstanbul, ibid. – 195 p.
19. Educating young people against strange feelings // Materials of the international scientific conference "Modernization of the national economy of Kazakhstan: methodology, theory, practice". – Almaty, 2003. – 189-193 pp.
20. Hazrat T. Methodology of teaching history at school. – Almaty: "Daryn", 2004. – 160 p.
21. Dosmukhameduly Kh. Optional. - Almaty: "Ana tyly", 1998. – 84 p.
22. Berlibayev B.T. Formation and development of historical knowledge in Kazakhstan: historical and theoretical research (1920-2001).
23. Isabek M.K. Sanzhar Asfendiyarov's contribution to the process of teaching the history of Kazakhstan // KazNU Khabarchysi. History Series, #9. 2009. 253-258 pp.
24. Aspendiyarov S. Essays on the history of Kazakhstan. – Almaty "Sanat", 1994
25. Tefik M. History I. – İstanbul: «Devlet Matbaası», 1931, – 52 p.